

Kiertokoulun ja kansakoulun välissä – Jacob Ahlsmanin kutsumus ja kriisi

Anna Kuismin

Varhaisten kiertokoulunopettajien elämää on tutkittu vähän. Tässä artikkelissa tarkastellaan Varsinais-Suomessa uransa aloittaneen ja 1838 Vihtiin siirtyneen Jacob Ahlsmanin (1798–1872) elämänvaiheita, työtä ja maailmankatsomusta 1800-luvun alkupuolelta 1870-luvulle. Millaisena koulumestari näyttäytyy omien kirjoitustensa sekä muiden dokumenttien ja muistitiedon valossa? Mistä oikein oli kysymys kiistassa, joka syntyi Ahlsmanin koulunpidosta 1850- ja 1860-luvulla? Mikä oli hänen asemansa 1800-luvun sääty-yhteiskunnassa?

Johdanto

Wuonna 1815 Joulun Keskipyhänä alkaisin minä ensimmäisen Bokstavin näyttämän Luku-Lapselle, nimeldä Simon Wanhala, joka oli isombi kuin minä itse. Siihen asti kerjäsin minä muiden Ovilla minun Leipääni: mutta se Korkein rupeis silloin tekemän minua Lastein kalamiehexi. Nimittäin: Minä tulin kutsutuxi ylhällä mainttun Wanhalan Torppaan, joka Torppa on St-Martin Pitäjäsä, Euran Cappelin Läänissä ja Kotamäen Kyläsä. Simon Wanhala oli niin muodoin minun ensimmäinen Oppi-Lapseni. Silloin ei minulla ollut erinäistä Schoulu-Huonetta waan minun täydyi olla Perhe-Tuvasa: Minä viivyin siinä 5 Wiikkoa. Minä olin sen ajan kuin Helvetisä. Ikäväxi tuli minule kuulla senkaldaista: mutta että Kerjäläis-Sauva sai levätä, se huvitti minua. (Ollila 1945a.)

Näin kuvasi uransa alkua omaelämäkerrallisessa kirjoituksessaan ”Totuuden Lauseita” entinen kerjuupoika Jacob Ahlsman (1798–1872), joka laati sittemmin ruotsi–suomi -sanakirjan, suomensi maantieteen oppikirjan, kirjoitti maaseutukirjeitä sanomalehtiin – ja taisteli virastaan vanhoilla päivillään. Enemmän tai vähemmän itseoppineen kiertokoulunopettajan uran alkuvaihe sattuu kansanopetuksen nousukauteen 1815–1829 (Tiimonen 2001, 161–314), kun taas hänen elämänsä loppupuolella kansakoulu alkoi jo tehdä tuloaan Suomeen. Kansanopetuksen muodoista ja käytännöistä ennen kansakoulun aikaa on kirjoitettu yleisesti (esim. Halila 1949, 13–173, Laine M. & Laine T. 2010, ks. myös Rahikainen 2010), mutta pitäjän- tai kiertokoulujen opettajia ammattiryhmänä tai yksittäisiä koulumestareita ei ole juurikaan tutkittu.[1]

Jacob Ahlsman on kiinnostava tapaus verrattuna useimpiin varhaisiin kiertokoulunopettajiin, koska hänen elämänsä, työtään ja maailmankatsomustaan valottaa harvinaisen monipuolinen lähdeaineisto, joihin kuuluu esimerkiksi Ahlsmanin käsikirjoituksia ja sanomalehtiartikkeleja sekä koulumestariin liittyvä muistitietoa.[2] Aimo Halilan mielestä Ahsl-

man sai pitkän koulumestarikautensa aikana kokea miltei kaikki ne puutteellisuudet ja esteet, jotka vaikeuttivat vanhan pitäjänkoulun opettajien toimintaa (Halila 1949, 160). Tällaisia vaikeuksia olivat muun muassa opetustilojen ja -välineiden puutteellisuus samoin kuin pitäjäläisten vastahakoisuus maksaa koulusta aiheutuvia kustannuksia. Halilan mukaan varhaisten kiertokoulujen opettaja oli usein sivistymätön, ”jopa alhainen ja juoppo”. ”Kiertävän paimentolaiselämän” kurjuus veti hänet helposti elämän varjopuolelle. (Halila 1949, 159.) Ahlsman oli toista maata: tavattoman ahkera, työlleen omistautuva ja tiedonhaluinen. Halilan mielestä hän edusti ”kauniilla tavalla niitä kulttuurimyönteisiä ihanteita, jotka luonnehtivat tuon aikakauden parhaita kansanopetuksen työntekijöitä” (Halila 1949, 159).

Tästä idealisoidusta kuvasta puuttuvat Ahlsmanin herännäistaustainen uskonnollisuus sekä originellit piirteet, jotka tulevat esiin muistitiedossa. Kaarlo Soikkelin mukaan tarina Vihdin ensimmäisestä kiertokoulunopettajasta on ”kertomus maamme ehkä omituisimmasta koulumiehestä” (Soikkeli 1917, 35). ”Monet ovat ne kaskut ja sananparret Ahlsmanista, jotka ovat eläneet kansan muistissa nykypäiviin asti”, kirjoittaa puolestaan Reino Ollila *Opettajain Lehdessä* (1949c). Muistitiedon arvioinnissa on otettava huomioon, että ajallinen välimatka tapahtuneesta kerrottuun on pitkä ja että Ahlsmania koskevat tarinat ovat peräisin Vihdistä ja liittyvät siis hänen elämänsä loppupuoleen.[3] Kiinnostavaa on, että tarinoissa ei kerrota kiistasta, joka koski Ahlsmanin koulunpitoa 1850-luvulta 1860-luvun alkupuolelle. Mistä kiistassa oikein oli kysymys? Mikä oli Ahlsmanin asema 1800-luvun sääty-yhteiskunnassa?

Kerjuupojasta koulumestariksi

Jacob Ahlsmanin äiti Maria Yrjöntyttö (1874–1812) oli kotoisin Karinaisten Mäenpään kylästä. Marian isä oli syntynyt rusthollarin poikana, mutta päätenyt torppariksi. Ollessaan piikana Pöytyällä Kumilan Kulan talossa Maria sai aviottoman pojan 9.6.1798. Ahlsmanin mukaan äiti jätti puolivuotiaan lapsensa oman äitinsä haltuun. Luultavasti Maria ei voinut pitää lasta palveluspaikassaan. Ahlsmanin kertoman mukaan äiti meni naimisiin vuonna 1808 ja otti Jacobin takaisin hoivaansa, jolloin poika sai kokea äitinsä rakkautta – kuinka kauan, ei käy selville Ahlsmanin aiemmin mainitusta kirjoituksesta ”Totuuden Lauseita”, joka julkaistiin *Sanomia Turusta* -lehdessä 1856. Maria avioitui renki Antti Kristerinpojan kanssa ja sai vielä kaksi lasta, Lisan 24.9.1808 ja Carlin s. 30.7.1811. Ehkä sisarusten ilmaantuminen aiheutti äidin ja Jacobin suhteen muuttumisen. Ahlsmanin mukaan äiti ei tuntenut häntä lapsekseen ”hamaan kuolema-päiväänsä asti” (Ahlsman 1856a.) Äidinrakkauden menetys ja isättömyys muodostivat Jacobille todellisen trauman, sillä siitä on jäänyt jälkiä Kaarlo Soikkelin hyödyntämään muistitietoonkin:

Hän ei voinut saada mielestensä sitä, että oli äitinsä ”isätön” lapsi. Joskus opettaessaankin hän tarttui tähän asiaan. Niinpä kerrotaan hänen kerran Irjalassa yltyneen lapsille puhumaan riettaasta ja huonosta käytöksestä, ja silloin sanoneen, että olisi parempi ollut, jos hänen äitinsä olisi karhun penikan synnyttänyt eikä häntä. Toisinaan taas hän esim. papeille valitti olevansa ”palkkavaimon poika”, jolla ei olisi edes ijankaikkisuudessakaan samaa osaa kuin muilla. eikä hän silloin tuskissaan ollut löytää lohdutusta. Äitiänsä hän ei voinutkaan sovinnollisella mielellä ajatella, vaan sanoi, ettei hän, jos äitinsä tulisi vastaan, tälle edes kahvikuppiakaan antaisi. (Soikkeli 1917, 44.)

[4]

Jacobin lapsuuden aika Haapamäen torpassa isoäiti Anna Matintyttären (1740–1816) luona oli ”kaikkinaisella kurjuudella ja wiheliäisyydellä täytetty”. Ahlsman kertoo hengellisestä heräämisestään, joka tapahtui hänen ollessaan viiden tai kuuden vuoden iässä. Kun hän näki eräissä häissä morsiamen kruunuineen, hän ajatteli taivaallista iloa ja kruunua, jonka Jeesuksen morsian kuolemansa jälkeen saisi. ”Vanhat kristityt”, jotka pitivät Mäenpään kylässä hartauskokouksia sunnuntai-iltapäivisin, ottivat Jacobin joukkoonsa. Muut lapset eivät halunneet poikaa seuraansa: ”Minä olin yksinäinen ja katselin jo Hengessä sitä sotaa ja kilwoitusta, jota Kristityn tässä maailmassa on kärsiminen hengellisiä vihollisia vastaan” (Ahlsman 1856a). Uskovaisten johtomiehenä oli Michel Värri (Ahlsman 1858, 4–5). Hän oli vuonna 1768 syntynyt Uuden Värin tilan isäntä, joka oli käynyt muutaman vuoden Turun katedraalikoulua (Oja 1957, 227). Ahlsman ei kuvaa tarkemmin Karinaisten ”vanhojen kristittyjen” näkemyksistä, mutta heihin sopinee Lauri Takalan arvio samoihin aikoihin Paimiossa vaikuttaneesta pietismistä: yhtäältä herrnhutilaishenkeä, toisaalta hurmosherätykseen ja akrenilais-rukoilevaisiin viittaavia piirteitä (Takala 1929, 286–287). Ahlsmanin viljelemät kielikuvat kertovat siitä, että *Siionin virret* ja *Halullisten sielujen hengelliset laulut* olivat hänelle tuttuja.

Olisi ollut todennäköistä, että Jacobin asemassa ollut poika olisi päätyntä rengiksi. Ahlsman mainitsee vain varattomuudesta kertovan kerjuusauvansa, josta hän saattoi luopua lastenopettajaksi päästyään. Ahlsman ei kerro omista opettajistaan vaan toteaa, että maailma oli hänelle ”awara ja seinätöin koulu; siellä opin minä lukemaan ja kirjoittamaan” (Ahlsman 1856a). Jo Ahlsmanin halu oppia kirjoittamaan teki hänestä poikkeuksellisen, koska rahvaan parissa kirjoittamiseen ei kannustettu vaan pikemminkin taidon opettelua vastustettiin (Mäkinen 2007). 1800-luvun alkupuolella kirjoitustaitoisia kansanihmisiä oli erittäin vähän (Leino-Kaukiainen 2007, 425–426). Opettajaksi ryhtymiseen Ahlsmania kehotti rusthollarin leski Maria Värri (1759–1821), joka varmaankin kuului samaan uskovaisten piiriin kuin naapuritalossa asunut ”vanhojen kristittyjen” johtomies. Maria tunnusti rakastavansa Jacobia kuin omaa lastaan ja ”näki jo omilla silmillänsä minun olewan lasten opettajan, ja kuinka Herran aiwoitus oli minussa menestywä.” (Ahlsman 1856a.) Lähteistä ei käy ilmi, mistä on peräisin sukunimi Ahlsman, joka on merkitty Marttilan rippikirjaan vuosien 1811 ja 1822 välisenä aikana. Sukunimen ottaminen kertoo omanarvontunnosta, mutta motiivina lienee myös ollut halu päästä aviottomuuden stigmosta.

Kuten alussa lainatusta katkelmasta käy ilmi, Ahlsmanin työ lastenopettajana alkoi vuoden 1816 vaihteessa, ja pian hänen maineensa kiiri ”Pöytyän, Paimion, Liedon, Sawon [Sauvon] ja Martin [Marttilan] seurakuntiin” (Ahlsman 1856a). Työmaata riitti, koska kaikkien vanhempien omat taidot tai aika eivät riittäneet lastensa valmentamiseen lukukinkeille. Opettajina voitiin käyttää paikkakunnan ”kirjan tuntevia”, vanhoja naisia tai ”muuhun työhön kelpaamattomia kansanmiehiä”. Opettajien työn arvostus oli heikkoa ja palkka niin pieni, että rengellekin maksettiin paremmin. Opettajina oli muun muassa vanhoja merenkävijöitä, sotilaita, räätäleitä ja suutareita.” (Kuparinen 2012, 19; kyläkouluista ks. myös Halila 1949, 76–84.) Monilla paikkakunnilla vanhemmat naiset ohjasivat lapsia lukemisen alkuun.[5] Opettajiksi sopivat myös ”teräväpäisiksi tunnetut pojat”, joita kirkkokin suositteli, mikäli pätevää koulumestaria ei ollut tarjolla (Laine E. & Laine, T. 2010, 279). Ahlsman alkoi saada työtä myös Marttilan seurakunnasta (Oja 1949, 127, Sjöman 1900, 118). Pöytyällä hänet muistettiin raittiina ja hurskaana miehenä sekä etevänä ja innokkaana koulumestarina, joka kierteli pitkin pitäjää kahdentoista vuoden ajan kolmen kuukauden jaksoissa. (Ylönen 1969, 863).

Opiskelua ja kynänkäyttöä

Vuonna 1826 Ahlsman pääsi Turkuun kolmeksi kuukaudeksi seuraamaan Bell-Lancaster-koulun toimintaa. Koulun oli perustanut 1820 apteekkari ja teollisuusmies Johan Jakob Julin englantilaisen mallin mukaan. Oppilaitoksessa käytettiin niin sanottua vuoro-opetusta: monitöörit eli edistyneet oppilaat avustivat opetuksessa, mikä mahdollisti suurenkin oppilasmäärän hallinnan. Tavoitteena oli opettaa lapset lukemaan, kirjoittamaan ja laskemaan lyhyessä ajassa. (Halila 1949, 136–143.) Ahlsmanin vierailun oli järjestänyt Daniel Ekvall, Marttilan kappalainen. Ahlsman asui Turussa Suomen Huoneenhallitusseuran (myöh. Suomen Talousseura) sihteerin, C. C. Böckerin luona. Böcker piti vieraansa mieliteitä vuoro-opetuskoulun toiminnasta arvossa ja kehotti häntä kirjoittamaan huomionsa paperille. Näin syntyi ”Lancasterin Schoulun Konsti”. (Somerkivi 1952, 84–85.) Ahlsmanin esipuheessa on valistuksen ja kansallisuusaatteen henkeä:

Suomen kansa on vahvistunut kaikenlaisessa tiedossa ja viisaudessa, josta korkea-arvoiset oppineet ovat saaneet ilolla nähdä, ettei heidän työnsä ole ollut turhaa, koska he kaikellisilla kirjoilla ovat pyytäneet Suomen-Kansaa ylöswalaista, ja jokainen joka tundee isän-maan rakkauten rinnasansa palavan, pitää myös heidän kallimmassa muistosa.

Böcker lähetti käsikirjoituksen Piikkiön kirkkoherran Benjamin Frosteruksen tarkastettavaksi. Frosterus teki vähäisiä korjauksia tekstin kieliasuun, pitäen sitä kypsänä painettavaksi. Arvioijaa ”ihmetytti ja ihastutti yksinkertaisen kansanmiehen selvä esitystapa, samoin kuin se suuri ihmisrakkaus, jota kirjoitukset uhkuvat.” (Somerkivi 1952, 86.) Böcker oli ahkera mies, joka ei koskaan kieltäytynyt tarjotuista töistä. Tästä seurasi, ettei hän aina saanut hankkeitaan valmiiksi. (Cygnaeus 1897, 305.) Koska hänen apunsa loppui kesken, Ahlsmanin teksti jäi julkaisematta. Jos kirjanen olisi painettu, se olisi varmaankin vaikuttanut kiertokoulujen opetukseen Suomessa (Somerkivi 1952, 86). Suomen Talousseuran arkistossa on muitakin Ahlsmanin käsikirjoituksia, joista useimmat liittyvät opetusasioihin. Ne lienevät ajalta ennen vuotta 1833, jolloin Böcker siirtyi *Åbo Tidningarin* toimittajaksi. Jotakin yhteydenpitoa miesten välillä on luultavasti ollut myöhemminkin, koska Böcker kirjoitti lehdessään 29.8.1840 Ahlsmanin menestyksestä opettajana, mainiten myös koulumestarin laajan kirjaston.

Böcker näytti suunnitelleen Ahlsmanin ottamista huoneenhallitusseuran palvelukseen jonkinlaiseksi kiertäväksi koulujen järjestäjäksi ja opettajain ohjaajaksi (Somerkivi 1952, 232). Kirjeessään Böckerille 4.4.1828 Frosterus pahoitteli, ettei Ahlsman voi saada kykyjään vastaavaa asemaa opetuskoneistossa, koska hänellä ei ole tarvittavaa ruotsin kielen taitoa. Ehkä tämä oli osasyynä Ahlsmanin voimistuneeseen ruotsin opiskeluun. Vuonna 1826 hän ryhtyi nimittäin laatimaan ruotsi–suomi-sanakirjaa, joka valmistui 1835. Sanakirjassa on 302 huolellisesti tekstattua sivua. Esipuheessaan Ahlsman kertoo haluavansa ”toimitta ja edesauttaa kirjoituxia ja neuvoja, hyödytyxexi yhteiselle kansalle”. Ruotsin alkeita sanakirjan laatija kertoo oppineensa pastori Daniel Ekvallilta. Luultavasti kielenopetus ajoittuu vuosien 1822 ja 1826 väliseen aikaan, jolloin Ekvall toimi Marttilassa kappalaisena.[6]

1800-luvun alkupuolella kansanopetukseen sopivia oppikirjoja – kuten suomenkielisiä kirjallisuutta ylipäänsä – oli hyvin vähän. Ahlsman näyttää pyrkineen täyttämään tätä vajetta. Kansalliskirjaston kokoelmissa on hänen käsialallaan kirjoitettu, ilmeisesti ruotsista käännetty ”Arimetica Eli Räkningi Kirja” vuodelta 1828. Samassa vihossa on myös talonpoikien käyttöön tarkoitettuja, Ahlsmanin laatimia asiakirjamalleja. Lisäksi Vihdin kotiseutuyhdistyksen arkistoon sisältyy Ahlsmanin vuosina 1829–1830 tekemä käännös Daniel

Djurbergin maantiedon oppikirjasta, jonka laatimisessa Daniel Ekvall oli avustanut. [7] Ei ole tiedossa, tarjosiko Ahlsman suomennoksiaan julkaistavaksi. Käsikirjoitukset ja kirjeenvaihto osoittavat, että nuori koulumestari oli tiedonhaluinen ja lahjakas mies, joka sai tukea pyrinöilleen säätyläisten piiristä. On vaikea selvittää, missä määrin tällainen tuki jatkui Ahlsmanin myöhemmässä elämässä.

Vihdin koulumestariksi

Palattuuan Turusta 1826 Ahlsman jatkoi työtään usealla paikkakunnalla. Esimerkiksi Paimion seurakunnan rovastintarkastuksessa 1837 opettajina mainitaan Jaakko Ahlsman ja suntio Kustaa Ahrenberg. Sen sijaan Paimion juoppona pidettyä lukkaria pitäjäläiset eivät pitäneet sopivana opettamaan. (Innamaa 1973, 583.) Sitten Ahlsmanin elämä sai uuden käänteen: kansanopetuksen edistämistä harrastanut kirkkoherra A. J. Hipping kutsui hänet Vihdin emäseurakunnan koulumestariksi 1838. Kutsu kertoo Ahlsmania kohtaan tunnetusta arvostuksesta papiston piirissä. Kiertokoulun tarpeellisuudesta kaikki vihtiläiset eivät olleet yhtä mieltä, koska siitä koitui seurakuntalaisille rahanmenoa. Koska pitäjänkokous ei pääsyt yksimielisyyteen palkasta, Hipping lupasi elättää opettajaa ensimmäiset kuukaudet, ”siinä toivossa, että Jumala valaisee ja lämmittää niiden sydämet, jotka eivät vielä ymmärrä ja käsitä järjestetyn lastenopetuksen tärkeyttä.” (Myllyniemi 1990, 206–208.) ”Ambulatoiriksi eli ”kiertäväksi” itseään tituleerannut Ahlsman aloitti työnsä laatimalla 9.3.1838 kuulutuksen, jonka pappi luki kansalle saarnastuolista jumalanpalveluksen yhteydessä:

Schoolua, ei korkiasa opetuxesa: vaan yxinkertaisudesa yhteisen-Kansan Lapsille, erinomattain Lukemisesa ja Christillisyyden Pää-asiallisten totudein ymmärtämisesä; Kysymyxisä ja Wastauxisa A, B, C, Kirjan ja Catechismuxen sisällepidon jälkeen. Johon itsekullakin, jolla halu on, on tilaisuus sisällekirjoitta heidän Lapsiansa. Muistutuxella, että minä olen jo 22 Ajastaikaa ollut askaroitettu samasa Lastenopetuxen Wirasa, eikä ole työni turhan rauvennut. Jos se hyväxi ja otollisexi nähdän, niin jongun ajan täsäkin kunnioitettavasa Seurakunnasa vastanotan teidän Kutsumuxianne, ja pyydän teildä tuttavaisuutta yhdistetynä Christillisyyden Hengein kanssa, Ja koska se niin tapahtuu; niin ei ole minun toivoni turha täsäkän Herran Wiinamäesä. Tunnollisella kuuliaisudella, tahdon minä olla, ei kellengän pahannuxexi: vaan ylösrakennuxexi, sen voiman jälkeen kuin minulla on! niinkuin Nöyryn ja Uskollisin Palvelija. (Ollila 1945a)

Vasta kahden vuoden kuluttua kuulutuksesta pitäjänkokous päätti, että Ahlsman saisi palkakseen kuusi tynnyriä ruista vuodessa sekä riikintaalarin jokaisesta opetetusta lapsesta. Ahlsman oli tyytyväinen ehtoihin, mutta varattomista lapsista hän ei halunnut ottaa maksua. Ensimmäiseltä kahdelta vuodelta kertyneitä tulojaan Ahlsman tahtoi käyttää köyhien lasten hyväksi tai johonkin muuhun hyvään tarkoitukseen. (Myllyniemi 1990, 208.) Sen perusteella että Ahlsmanin palkka oli vain neljäsosa siitä, mitä Vihdin lukkarille maksettiin 1830-luvulla (Myllyniemi 1990, 296), koulumestarin asema oli melko matalalla sosiaalisessa hierarkiassa.

Kirkkoherra Hippingin mukaan kiertokoululla oli Vihdissä siunauksellinen vaikutus. Hän ei kuitenkaan halunnut laatia koulumestariohjetta, ”ennen kuin on saatu usean vuoden kokemukseen perustuva vakaumus sopivimmasta opetustavasta”. (Hipping 1845 [1965], 113–114.) Paitsi varsinaista kiertokoulua, Ahlsmanin vastuulla oli niin sanottu lukkarinkoulu, jossa oppia saivat huonon lukutaidottomat omaavat, rippikouluun pyrkivät nuoret.

Lisäksi hän piti sunnuntaikoulua. Kesäisin koulumestari opetti etenkin entisellä kotiseudullaan ja järjesti kylissä sunnuntaikatselmuksia, jossa arvioitiin lasten lukutaitoa. (Soikkeli 1917, 36.) Ahlsman oli siis jatkuvasti työn touhussa. Tästä kertoo myös muistitieto: ”Kun hän kululla oli, niin hän otti epätasaisia askelia aina jonkun askeleen ikäänkuin juosten. Siten hän nähtävästi oli tottunut jouduttamaan pitkiä taipaleitaan, joita hän pyhäkouluun pitäjän eri kulmakunnille juoksi. Yksinään kotona tahi kylillä asuessaan hänen aikansa meni kirjojen ääressä, niin että hän öitäkin valvoi.” (Soikkeli 1917, 44.)

Ahlsmanin kotitalo, Jacobsberg, sijaitsi vuokratontilla Tähkälän talon maalla Vihdin kirkonkylän tuntumassa.[8] Mökissä oli kaksi huonetta, eteinen ja kuisti. Muistitiedon mukaan talon päädyssä olivat kirjaimet J. A. ja vuosiluku 1841. Kuistin pylväissä oli puisia apostolien kuvia. Rapun päätyyn, jonka harjassa oli puuristi, oli maalattu aurinko. (Soikkeli 1917, 38.) Paitsi Ahlsmanin mökin ulkokoristelu, myös sen sisustus ja hänen irtaimistonsa kertovat tavallisuudesta poikkeavasta ihmisestä. Koulumestari omisti muun muassa kirja-kaapin, 24 peiliä, 90 kuvataulua, 3 nukkea ja ainakin 400 kirjaa (Soikkeli 1917, 43–44). Ahlsman oli muistitiedon mukaan säästäväinen, mutta kirjoihin ja lehtiin hän käytti varojaan. Uskonnollisten lehtien lisäksi hän tilasi muun muassa *Suometarta*, *Sanomia Turusta* ja *Maamiehen Ystävää*, joita hän sidotti puolinahkakansiin Helsingissä. (Ollila 1949c.)

Ahlsman opetti edistyneimmille lapsille kirjoittamista, mikä ei yleensä ollut tapana kiertokouluissa (Hyvärö 2011, 331, Tiimonen 2001, 382). Yleistä ei myöskään ollut kaikkien neljän laskutavan opettaminen samoin kuin maantiedon opetus karttapallon avulla. Muistitiedossa mainitaan Ahlsmanin lapsirakkaus: ”Lapsiin nähden hän poikkesi kitsausperiaatteestaan sillä hän useasti heille lahjoitti kirjoitustarpeita ja kirjoja” (Soikkeli 1917, 39). Ahlsman kuvaa itsekin rakkauttaan kirjoihin:

Rahaa, jota minä sain maakunnassa, ei auttanut tuhlaamaan, vaan sillä ostin kirjoja, ja olen huomannut kirjat olewan parhaamman ja katoomattoman tavararan. [– –] Minulla on iso kirjasto, ja siitä olen niittänyt hedelmätä monelle sadalle lapselle.” (Ahlsman 1856a.)

Ahlsmania aletaan arvostella

Sanomalehdissä kirjoitettiin 1840-luvulla kansan sivistystason nostamisen tärkeydestä. Myös kansakouluuute alkoi näkyä julkisessa keskustelussa (Halila 1949, 147–176, Tiimonen 2001, 315–380), ja keskustelu kiihtyi 1850-luvun puolimaissa (Halila 1949, 231–234). Aleksanteri II:n tulo keisariksi vuonna 1855 merkitsi vapaamielisiä uudistuksia eri aloilla. Keisari antoi 19.4.1858 julistuksen, joka muodosti ensimmäisen askelen kansakoululaitoksen synnyssä. Asetus jätti kuitenkin alkuopetuksen edelleen kodeille, kylä- ja pyhäkouluille. Tuomiokapitulien oli valvottava, että määräyksiä vanhempien velvollisuuksista hankkia lapsilleen sisäluvun ja kristinopin alkuopetus noudatettiin ja että papisto valvoi tätä opetusta. (Halila 1949, 262–264.)

Sanomia Turusta -lehden artikkelissa ”Kansan kouluista” 13.7.1858 kerrotaan keisarin julistuksesta ja Porvoon tuomiokapitulien kirjeestä, jossa annetaan ohjeita kansanopetuksen tehostamisesta. Jos seurakunnissa ei vielä ole koulumestaria, heitä pitää palkata. Heidän tulee opettaa vähintään 14 päivää kullakin paikkakunnalla ja ohjattava vanhempia opetusasioissa. ”Missä otetuilla lastenopettajilla ei olisi oikiaa opetustapaa, on papiston heitä siihen neuvominen”, mainitaan ohjeissa. Lisäksi kirkkoherrojen tulisi hankkia jokaisesta kylästä sopiva ”kristillis-mielisen ihmisen” sunnuntaikoulun opettajaksi.[9]

Vihdissä oli alkanut ilmetä tyytymättömyyttä lastenopetusta kohtaan tultaessa 1850-luvulle. (Myllyniemi 1992, 210). Tähän oli osittain syynä, että kiertokoulu tavoitti vain osan lapsista – Vihtiin kuulavalla Pyhäjärvellä ei ollut lainkaan kiertokoulua. Toisaalta tyytymättömyys näyttää kohdistuneen Ahlsmaniin. Arvostelun julkituloa näyttää edesauttaneen muutunut tilanne Vihdin seurakunnan johdossa. Hippingin seuraajan H. J. Hjortin alettua sairastella hänen sijaisekseen tuli Gustav Dahlberg 1856–1859 (Myllyniemi 1992, 278–291). Kritiikki tulee näkyviin 1857 Vihdin seurakuntakertomuksessa, jossa mainitaan ensinnäkin puutteellisen lukutaidon omaavien lasten suhteellisen suuri määrä. Vaikka seurakuntalaiset eivät halua suoranaisesti valittaa koulumestarin työstä, opetus pitäisi heidän mielestään järjestää tehokkaammalla tavalla, kerrotaan pöytäkirjassa. (Myllyniemi 1992, 210.)[10]

Arvostelua oli ilmeisesti esiintynyt aikaisemminkin, koska Ahlsman aloitti ensimmäisen maaseutukirjeensä *Suomettaressa* maininnalla Vihdin kiertokoulusta: ”Lapset owat vuosi vuodelta tulleet ymmärtäväisemmäksi, wiisaammaksi, tottelewisemmaksi ja rakkaammaksi opettajatansa kohtaan, niin että opettaja iloiten taitaa sanoa: Minun työni ei ole ollut turha Herrassa; sillä minun oppini on wuotanut kuin öljy” (Ahlsman 1853). *Sanomia Turussa* -lehdessä ilmestynyt ”Totuuden Lauseita” on vielä selvemmin puolustuspuhe. Sen laatiminen on vaatinut uskallusta: ”Waikka minä olen halwin palwelia Herran wiinamässä, ja maailmalta hyljätty lamppu, niin en kuitenkaan salaa nimeäni, waan kirjoitan rohkeudella” (Ahlsman 1856b). Koulumestari kertoo, että hän on saanut kiitoksia papistolta, ja kylissä hänen vierailujaan edelleen odotetaan. Työstään hän oli pitänyt taukoa vain kolme kertaa. Vuonna 1826 hän oli tutustunut vuoro-opetuskouluun Turussa. Tukholmassa hän oli käynyt 1834 ja Pietarissa 1845, ”jotka matkat oliwat minulle hyödylliset Maanopaksen [maantiedon] tuntemiseen; niitä en minä kadu.” (Ahlsman 1956a.) ”Totuuden Lauseista” käy ilmi, että Ahlsmanin haluttomuus pitää ns. lukkarinkoulua oli yhtenä syynä koulumestariin kohdistuneeseen arvosteluun:

Kuin minä menin Wihtiin, olisin minä mielelläni opettaa pikkulapsia, joiden ystäväksi Jumala minut luonut on. Ja olisin ne laiskat lukiat jättänyt kirkonpalweliolle. Wuonna 1838 en minä huolinut heistä, mutta wuonna 1839 sanoi Herra Rovasti: ”Sinun pitää ottamaan ne,” josta ajasta asti minä olen ne pitänyt. 2 wuotta ensin oliwat ne niin merkillisen tyhmiä, että minä suutuksissa ihmettelin. Mutta ajat owat kuitenkin heidän kanssansa muuttuneet minulle huwittawaisemmaksi. Älköön yksikään sitä pahastuko, että senkaltaisten kanssa suuttuu, jotka ei tunne puustaawia, mutta owat pitempiä kuin opettaja. (Ahlsman 1856b.)[11]

Koulumestari mainitsee kirjoituksessaan edesmenneen kirkkoherra Hjortin: ”Mutta harwat wuodet me säimme keskenämme puhetta pitää. Ja meidän puheemme oli niistä asioista, jotka sielun ijankaikkiseen rauhaan sopiwat.” (Ahlsman 1856a.) Ehkä kehuissa on piikki sijaiskirkkoherra Gustav Dahlbergille, jonka kritiikki oli sekoittanut kirjoittajan sielunrauhan. Puolustuksen piirteitä sisältyy myös Ahlsmanin 16-sivuisen traktaattiin *Jesuksen Kristuksen Sotamies* (1858), joka sai painoluvan 22.10.1856. Ahlsman luo kirjasessaan synteesin uskonnollisesta katsomuksestaan, korostaen jälleen kutsumustaan (Ahlsman 1858c, 16). Kun uran alkuvaiheessa Ahlsmanin kirjoituksia oli motivoinut kansanvalistuksen ajatus, koulumestari tarttui nyt kynään puolustaakseen itseään ja julistaakseen Jumalan Sanaa. Jesuksen Kristuksen Sotamiehessä hän käytti uskonsoturi-retoriikkaa: ”Hullun nimi on ollut jo piskuisesta lapsuudesta ja on wieläkin minun kunnia-nimeni, mutta ei se nimi ole koskaan haawoittanut minun sieluani! Minä olen sen ilolla vastaanottanut, sillä pahemmalla nimellä minun Herrani on kutsuttu” (Ahlsman 1858, 5).[12]

Wirkaani en jätä!

Pari kuukautta tuomiokapitulin ohjeiden julkistamisen jälkeen sijaiskirkkoherra Dahlberg kutsui asiamiehiä eri kylistä keskustelemaan lastenopetuksesta. 8.9.1858 pidetyssä kokouksessa todettiin, että Ahlsman olisi korkean ikänsä vuoksi vapautettava virastaan. Eläkkeeksi hänelle kaavailtiin neljää tynnyriä ruista, ”ollen hänelle kuitenkin luwallista opettaa missä mielihä niiden lapsia, jotka häntä siitä pyytävät.” Eläkkeen tarjoaminen lienee ollut keino siirtää koulumestari siististi syrjään. Opetusta kaavailtiin tämän jälkeen hoidettavaksi kylissä toimivien osa-aikaisten opettajien voimin. Ahlsman oli nähtävästi kieltäytynyt eläkkeestä, koska pitäjänkokous 19.9.1858 pyysi asiamiehiä laatimaan ohjesäännön hänen työnsä uudelleen järjestämiseksi. Suunnitelmaa käsiteltiin 24.10.1858 pidetyssä kokouksessa. Ohjesäännön mukaan Vihti tuli jakaa 20:een tai 22:een ruotuun, joissa opettajan tuli viipyä kaksi viikkoa. Lapset tuli jakaa vasta-alkajiin ja edistyneimpiin, koska ääneen lukemiseen perustuva Lancaster-metodi aiheutti liikaa melua. Opettajan tuli selittää tekstiä, antaa kotiläksyjä ja pitää huoli välimerkkien opetuksesta. (Myllyniemi 1990, 210–21.) Ohjesääntö sisälsi siis neuvoja, joiden antamista tuomiokapituli oli suositellut ”sellaiselle koulumestarelle, jolla ei ollut ”oikaa opetustapaa” (”Kansan kouluista”, *Sanomia Turusta* 13.7.1858).

Vihdin seurakunnan muistiosta tuomiokapitulille 22.11.1858 käy ilmi, että Ahlsman oli kieltäytynyt suullisesta keskustelusta papiston kanssa, mutta laatinut heille kaksi kirjelmää. Niissä ei ole tietoaakaan siitä nöyryysdiskurssista, joka vielä leimasi koulumestarin kirjoittamaa kuulutusta hänen tultuaan Vihtiin 20 vuotta aikaisemmin. Ahlsmanin mielestä kotiläksyt olisivat sekoittaneet hänen koulujärjestystään. Välimerkkien käyttöä hän totesi aina opettaneensa ja tekstejä selittäneensä. ”Curssiani en kadota olkoon se sitten Lancasterska eli Elimetariska Metodi. Minä olen kaikessa harjoitettu. Se on minun asiani, että vaan heidät oppimaan saan. Millä konstilla hyvänsä. En minä ole orja vaan vapaa.” Ahlsman vastusti ankarasti kouluajan lyhentämistä kolmesta kuukaudesta kahteen viikkoon:

Että olla 2 Wiikkoa Schoulu-Paikassa. Jos tulee senkaldaisia lapsia, joille taidan näyttää Chartaa, Maan-Palloa, Geographia, Kirjoitusta, Räkningiä jne. Eli selittä tekstiä. Taikka jos tulee lijan vähä lapsia olkon 2 Wiikkoa. Mutta jos tulee Stavaus Lapsia, niin minä pidän niiden kanssa päällä, siihen asti, kuin minä ne saan oppimaan. En minä jätä kesken, viipyköön kuiga monda Wiikkoa tahtoonsa.

Ahlsman puolustautui myös julkisemmin sanomalehdessä. Hän aloitti *Sanomia Turusta* -lehdessä 1858 ilmestyneen kirjoituksensa ”Koulu ja Sunnuntai-koulu” viittaamalla edellä mainittuun artikkeliin, jossa kerrottiin keisarin julistuksesta ja tuomiokapitulin ohjeista kansanopetuksen tehostamiseksi. Ahlsman kirjoittaa, ettei hän voi käydä Keisaria ja konsisteriumia vastaan, mutta hänellä on ”lupa sanoa itse kullakin ajatuksensa niin korkiasta ja painawaisesta asiasta, kuin yhteisen kansan kouluin järjestäminen on.” Koulumestari pohtii kiertävän koulun hyödyllisyyttä ja sunnuntai-koulujen opettajien rekrytointia. Opettajilla tulee olla koulutusta, korostaa Ahlsman ja mainitsee varoittavana esimerkkinä Kivilaakson kylän, jossa sikopaimen toimi opettajana (Ahlsman 1858b). Oma asema tulee esiin väitteessä, jonka mukaan opettajan tulee olla herännyt ja ”elähytetty Jumalan ja Jesuksen Kristuksen rakkaudella.” (Ahlsman 1858a.) Kansakoulua Ahlsman ei vastustanut, vaan pohti muun muassa aineita, joita uudenaikaisessa koulussa tulisi opettaa. Kansakoulun toteutumisen esteenä oli, että lasten vanhempien silmien edessä oli vielä peite. Sitä ei voinut väkivalloin repiä. (Ahlsman 1858b.)

Seuraavana vuonna Ahlsman kirjoitti samaiseen sanomalehteen myös vuoropuhelun. Siinä nuori opettaja saa neuvoja vanhalta konkarilta, joka ei pysty enää kääntämään kurssiaan. Vanha opettaja puhuu Ahlsmanin äänellä: ”Wirkaani en jätä, siihen asti, kuin wanhuuteni heikkous waatii minun sen jättämään, mutta nuorukainen! walwo sinä sinun etus.” (Ahlsman 1859a.) Ilmeisesti papistoon kohdistuu seuraava huomautus: ”Tämä kanssapuhe ei ole puhuttu korkiasti oppineille. Me pyydämme suuressa nöyryydessä, ettei kukaan tästä pahe-nisi. Me puhumme tätä talonpoikaisille ja yhteisen kansan tiedoksi.” (Ahlsman 1859b.)

Koulumestari näyttää siis etsineen kannatusta tavallisten seurakuntalaisten piiristä, mutta heinäkuussa 1860 hän hakeutui korkeammin koulutettujen seuraan osallistuessaan opettajien kokoukseen, joka pidettiin Turussa lukion tiloissa.[13] Kohdeltiin häntä kunnioitettuna vieraana vai herättikö hän kummastusta tilaisuudessa, jossa käsiteltiin ylempien oppilaitosten kysymyksiä, jää arvailujen varaan.

Kesäkuussa 1861 Ahlsman kutsuttiin kirkkoneuvoston eteen, koska hän oli osoittanut uppiniskaisuutta ja epäkuuliaisuutta esimiehensä kohtaan. Pöytäkirjasta ei käy tarkemmin ilmi, mistä oli kysymys. Koulumestari sai varoituksen: jos hän vielä jatkaisi ”ynseää itse-pintaisuuttansa, tulisi hän välttämättä viralta pantavaksi.” Ilmeisesti jonkinlainen sopu seurakunnan johdon kanssa syntyi, koska Ahlsman jatkoi koulunpitoaan lähes viimeiseen elin-vuoteensa saakka. On myös mahdollista, että vanhan miehen annettiin säälistä jatkaa työtään. (Myllyniemi 1990, 213.)

Miksi Ahlsman taisteli?

Ahlsman ei varmaankaan taistellut koulumestarin toimestaan taloudellisista syistä. Nuukana miehenä hän olisi luultavasti tullut toimeen eläkkeellä ja yksityisopetuksesta saaduilla tuloilla.[14] Koulumestari taisteli identiteettinsä puolesta. ”Herra anna minulle lapsia, muutoin minä kuolen!!!”, hän kirjoitti ”Totuuden Lauseissa” (Ahlsman 1856b). Näin vahvaa retoriikkaa harva harrastaisi ilman pakottavaa tarvetta. Samaa ilmaisua Ahlsman käytti toisessakin artikkelissaan: jos koulumestarilta viedään lapset, hän kuolee ikävään (Ahlsman 1859a). Ilman opettajan rooliaan Ahlsman ei tuntenut olevansa olemassa.

Oman ammattitaidon arvostelun on täytynyt tehdä kipeää. Ahlsman ei kuitenkaan suosunut uskomaan, että hänen työssään olisi ollut kehittämisen varaa. Itsepäisyydestä ja pitäytymisestä kerran opittuun kertoo, että koulumestari ei luopunut vanhanaikaisesta oikeinkirjoituksestaan, vaan käytti x-kirjainta ks:n” asemasta ja kirjoitti itsepintaisesti ”schoulusta”. Sinnikkyys oman asian puolustamisessa ilmenee Ahlsmanin käsikirjoituksesta ”Oman kunnan etsimisestä”, joka ajoittune 1820-luvun loppuun tai 1830-luvun alkuun. Koulumestarin laatimat elämänohjeet viittaavat siihen, että hän oli aikaisemminkin kamppailut näkemystensä puolesta. Ahlsmanin mukaan periksi ei saa antaa, jos tietää asian oikeaksi. Ei myöskään tule vaieta ylempien eikä alempien edessä, jos totuutta on puolustettava. Jos joku pilkkaa, hänen suunsa on tukittava, ja jos joku tekee vääryyttä, asia on annettava ”Lain halduun”.[15]

Nuorella Ahlsmanilla oli ollut tukijoita säätyläisten piirissä. Daniel Ekvall oli opettanut Ahlsmanille ruotsia, toimittanut hänet opiskelemaan Turkuun ja avustanut maantiedon oppikirjan kääntämisessä. C. C. Böcker oli aikoinaan ehdottanut ”Lancasterin Schoulun Konstin” julkaisemista ja parempaa tointa, mutta kummastakaan hankkeesta ei tullut mitään. Böcker jätti Suomen Talousseuran 1833, ja Ekvall kuoli vuonna 1835. Kirkkoherra Hipping, joka oli kutsunut Ahlsmanin Vihtiin, lähti paikkakunnalta vuonna 1847. Ahlsman oli siis kokenut useita menetyksiä. Hippingin seuraaja, kirkkoherra Hjort, jonka kanssa Ahlsman oli keskustellut hengellisistä kysymyksistä, oli sairastunut muutaman vuoden

kuluttua, ja hänen sijaisensa oli alkanut arvostella Ahlsmanin koulunpitoa. Vaikka Ahlsman kirjoitti sanomalehdessä positiiviseen sävyyn tulevasta kansakoulusta, viestissä Dahlbergille 3.3.1859 on ironinen sävy. Ahlsman kirjoittaa korkeasta ja loistavasta kansakoulusta, jonka ”ylhäisö” haluaa:

Wihdissä on vain Meikkalais-Schoulu, joka aljettiin Niuhalan Kuorttilan Boställissa se 12 Maalis-Kuusa vuonna 1838. Jos Korkia Ylhäisö rakenta sen Korkian loistavaisen Kansan Schoulun (Folks scholan) sitä en minä taida vastan sanoa, mutta tahdon minä pitää minun Wirasani Meikkalais-Schoulun niin kauvan kuin minä voin. Siihen minä olen kutsuttu. (Ollila 1945c)

Reino Ollila kertoo lähdetä mainitsematta, että Ahlsman kävi 26.6.1869 arkkipiispa Bergenheimin luona selostamassa työnsä tuloksia ja palasi matkaltaan iloisin mielin (Ollila 1949c). Kummitteliko vuosikymmen aikaisemmin saatu arvostelu vielä 72-vuotiaan miehen mieltä? Ainakin käynnistä arkkipiispan luona voi päätellä Ahlsman hakeneen hyväksyntää korkeammalta taholta. Samaan viittaa muistitieto, jonka mukaan Ahlsman olisi käynyt Pietarissa pyrkimässä keisarin puheille.[16]

Sijaiskirkkoherra Dahlbergin johdolla valmisteltua suunnitelmaa osa-aikaisten opettajien palkkaamiseksi ei toteutettu Ahlsmanin kuoleman jälkeenkään. Vihdin uudeksi koulumestariksi tuli 1872 E. J. Eklund. Kahdeksan vuotta myöhemmin perustettiin toinen kiertokoulunopettajan virka ja vuonna 1895 vielä kaksi uutta virkaa. (Myllyniemi 1990, 224.) Ahlsman ennusti, ettei hän tule näkemään kansakoulua (Ahlsman 1859b). Hän oli oikeassa: vuoden 1866 kansakouluasetusta, joka siirsi kansanopetuksen kirkolta kunnille, päästiin toteuttamaan Vihdissä vasta 1870-luvun alkupuolella, eikä kansakoulu syrjäyttänyt kiertokoulua pitkään aikaan. Ensimmäinen kansakoulurakennus valmistui 1874, kaksi vuotta sen jälkeen kun Ahlsman oli mennyt manan majoille. (Myllyniemi 1990, 214–215.) Testamenttinsa Ahlsman teki köyhien orpolasten hyväksi, ilmaisevalla kaunaa Vihdin seurakuntaa kohtaan:

Sen pyhän Kolminaisuuden ja Kolmehdeisen Jumalan: Isän, Pojan ja Pyhän Hengen Nimeesä: Minä pidän minun Sieluani hiljaisutesa, ja odotan sen Suuren Jumalan ja Vapahtajan Herran Jesuksen Cristuksen ilmestystä: Engä tiedä, koska minun pitää näällä Babelin Wirroille hyvästi jättämän. [– –] Koska Kunnioitettava Wihdin Seurakunta on minua kaikkina aikoina Rakkaudella kohdellut. Niin minä tämän kautta Testamentteran ja Lahjoitan minun Omaisudeni Wihdin Emä-Kirkon Seurakunnan Turvattomille ja Köyhille Orvolapsille, Ei muille, kuin sen ikäisille Orvolapsille, jotka tarvitsevat Schouluttamista. Sillä ehdolla, että joku opetta ne Lapset tunteman: Muncki, Latinan ja Kirjoitus Bokstavit, siinä sivussa selkiästi stavamaan ja sisältä lukeman, olkoon se sitte Ruotsia eli Suomea. (Soikkeli 1917, 41–42.)

Halkeamia sääty-yhteiskunnassa

Jacob Ahlsman oli monessa mielessä väliinpuotoajan asemassa. Hän oli naimaton, ja hänen elämänsä oli jatkuvaa kiertämistä. Hän ei tehnyt ruumiillista työtä kuten suurin osa ihmisistä, joiden parissa hän asui kylissä. Mutta ei häntä aivan herraksikaan voinut kutsua, vaikka hän matkusti, käytti rahaa kirjoihin ja vietti 50-vuotisjuhliiaan, joihin hän oli kutsunut sekä tavallista kansaa että parempaa väkeä.[17] Myös koulumestarin tinkimätön uskonnollisuus erotti hänet useimmista, ja ainakin elämänsä loppuaikana hän oli poikkeava myös ulkomuodoltaan.[18]

Toisaalta Ahlsman ei ollut ainutlaatuinen kirjallisten harrastustensa ja opinhalunsa suhteen. Rahvaasta lähteneitä, kouluja käymättömiä kynänkäyttäjiä ja kirjojen rakastajia oli muitakin. He laativat kontrahteja ja kauppakirjeitä, kirjoittivat runoja, virsiä, saarnoja, puheita, kertomuksia ja maaseutukirjeitä, pitivät päiväkirjaa, muistelivat elämäänsä ja toimittivat käsinkirjoitettuja lehtiä. Kirjallisia taitoja omaavia oli erityisesti herännäisseuduilla, mutta kirjoituksen kentälle johtivat myös muun muassa kosketukset kansanvalistusaatteeseen ja kansakunnan rakentamiseen. Osa itseoppineista kirjoittajista koki sosiaalisen nousun (Kauranen 2010), osa saattoi nähdä muutoksen kouluun päässeiden lastensa elämässä. Eliittiin kuulumattomien astuminen oppineiden alueelle oli osa prosessia, joka johti sääty-yhteiskunnan murenemiseen 1800-luvun loppupuolella. Jacob Ahlsmanin voi näin ollen nähdä eräänlaisena edelläkävijänä, varsinkin kun hän oli syntynyt monta vuosikymmentä aikaisemmin kuin useimmat 1800-luvun itseoppineet kansanihmiset.[19]

Vaikka Ahlsmanin toiveena oli kunnian kruunu tuonpuoleisessa, hän ei olisi pannut pahakseen elinaikanaan saatua tunnustusta. Laatiessaan selostusta Bell-Lancaster-vuoro-opetuskoulun toiminnasta 1826 hän mainitsi Joseph Lancasterin, jonka muiston hän näki viheriöivän ja kukoistavan. Koulumatrikkeliinsa hän kirjoitti maksimin, jossa toivotaan hyödyllisestä työstä saatavaa kunniaa: ”Siinä totuudessa minä kiini ripun, Että ne jotka jotain hyödyllistä asiaa Kansakunnassa toimen saattavat, Ei heidän Kunniansa pidä tomulla peittämään” (Soikkeli 1917, 36).

Ahlsman sai vanhoilla päivillään hyödyllisen ja mieleisen tehtävän: virsikirjakomitean jäsen Elias Lönnrot kävi vuonna 1867 pyytämässä häntä arvioimaan uutta virsikirjaehdotusta. Lönnrot kirjoitti yhteistyöstä *Kirjallisessa Kukkauslehdessä* vuonna 1869. Hänen mukaansa Vihdin koulumestari osasi ruotsin lisäksi myös viron kieltä ja rakasti jumalansanaa yli kaiken: ”Sekä vanhan että uuden ruotsalaisen ja myös jonkun vironkielisenki virsikirjan hän tuntee pian samalla tarkkuudella.” (Lönnrot 1985, 512.) Ahlsmanin kirjeestä Lönnrotille 25.6.1867 voi päätellä, että kansallinen aatemaailma oli tuolloin kaukana koulumestarin maailmankuvan keskiöstä. Ahlsman nimittäin kirjoittaa, että *Kalevala*, jonka Lönnrot oli hänelle ilmeisesti lahjoittanut, näyttää ”Kuinga Suomen Kansa on Pakanuden aikoina itsiänsä kuvitellut, ja kehoitta meitä kiittämän Jumalata: Joka meitä on pimeyden Wallasta pelastanut.” Fennomaaneille eepos kertoi Suomella vanhasta ja arvokkaasta perinteestä, mutta Ahlsman näki kirjan vanhoillis-kristillisten silmälasiansa läpi.

Viimeisenä elinvuotenaan 1872 Ahlsman kirjasi paperille hautajaisiaan ja viimeistä lepopaikkaansa koskevia toiveita. Hän halusi haudalleen puisen ristin ja sen ympärille kehiikon samoin kuin piilipuun, joka jäisi puisten osien lahottua kasvamaan ”niinkuin yksi Lutheruxen Puu Wormsisa!” (Soikkeli 1917, 42). Risti ja kehiikko pystytettiin, mutta vuonna 1906 Kaarlo Soikkeli teki aloitteen, jonka ansiosta Ahlsmanin haudalla Vihdin kirkkomaalalla on nyt vuolukivinen hautapaasi.

Viitteet

- [1] Ks. esim. Halila 1949, Laine, M. & Laine, T. 2010, Kuparinen 2012, Viinikkala 2013.
- [2] Kaarlo Soikkelilla ja Reino Ollilalla oli kirjoituksiaan laatiessaan hallussaan aineistoa, jonka olinpaikka on tällä hetkellä tuntematon, kuten Ahlsmanin pääosin ruotsiksi pitämä koulumatrikkeli ja muutama päiväkirjamainen muistiinpano. Ahlsmanin kirjasto myytiin huutokaupalla. On ilmeistä, että Ahlsmanin arkistosta on säilynyt julkisissa arkistoissa vain osa.
- [3] Ahlsmania käsittelevistä kirjoituksista ei valitettavasti mainita, keneltä ja milloin muistoja ja tarinoita on tallennettu. Soikkelin artikkelin ilmestyessä Ahlsmanin kuolemasta

- oli kulunut 45 vuotta, ja kun Ollilan kirjoitus julkaistiin, koulumestari oli ollut maan povessa 73 vuotta. Kaarlo Rannan lyhyehkö teksti, joka perustuu kirjoittajan nuoruudessaan kuulemiin kertomuksiin, lienee peräisin 1960-luvulta (Kuusela & Vilppula 1981, 13–14). Muistitietotutkimuksesta ks. esim. Fingerroos et. al. 2006.
- [4] 1890-luvulla Pöytyällä syntyneistä lapsista noin 8% oli aviottomia. Laskelma perustuu syntyneiden luettelon tietoihin. Aviottomien äitien asemasta kyläyhteisössä ks. Miittinen 2012.
- [5] 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa Kansanvalistusseura myönsi tunnustuspalkintoja lastenopettajille Tammikuun 15 päivän rahastosta. Sanomalehti uutisissa, joissa palkinnoista kerrotaan, on myös opettajien elämäkerrallisia tietoja.
- [6] Ahlsmanin sanakirjasta ks. Kajanti 1939.
- [7] Ahlsman oli kääntänyt Daniel Djurbergin *Geografian* kuudennen painoksen mukaan. Neljännen painoksen pohjalta tehty Samuel Rinta-Nikkolan suomennos *Geografia alkavillen* on julkaistu Esko M. Laineen toimittamana (SKS, 1999).
- [8] Ahlsmanin asumus oli mäen rinteessä vastapäätä sairaalaa (Ollila 1945b). Museoviraston Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelossa rakennusta kutsutaan Koulumestarin taloksi.
- [9] Turun hiippakunnassa oli pyritty tehostamaan perhekeskeistä kansanopetusjärjestelmää muun muassa sunnuntaikoulun avulla (Tiimonen 2001, 381). Nurmijärven – Vihdin naapuripitäjän – kirkkoherra Johan Fredrik Bergh oli tässä uranuurtaja. Hän oli valinnut kustakin kyläkunnasta jonkun lukutaitoisen ja kelvolliseksi tiedetyn miehen sunnuntaikoulun opettajaksi. 1840-luvun alkupuolella Nurmijärvellä oli jo 19 pyhäkoulu. (Kuparinen 2012, 67–70.) Ahlsmanin sunnuntaikoulu on varmaankin saanut innoitusta Bergin työstä.
- [10] Sanomalehtien maaseutukirjeistä ks. Stark 2013.
- [11] Ei ole tiedossa, miksi Vihdin lukkari ei hoitanut ”laiskojen lukijoiden” opetusta. Esimerkiksi Nurmijärvellä lukkari opetti rippikouluun tulevia lukutaidottomia vielä 1850-luvun puolivälissä (Kuparinen 2012, 23).
- [12] Ei ole tiedossa, kuka vastasi traktaatin lopullisesta kieliasusta. Ahlsmanin uskonnollisesta näkemyksestä ks. Kuusmin 2014.
- [13] Kokouksesta raportoitiin *Åbo Underrättelser* -lehdessä 17.7.1860.
- [14] Työekonomisista syistä en ole pystynyt selvittämään, laatiko koulumestari kontrahteja, perukirjoja ja muita dokumentteja, johon hänen kirjoitustaitonsa olisi riittänyt. Muistitiedossa kerrotaan Ahlsmanin säästöistä: ”Kun Vihdin kirkko v. 1846 syttyi palamaan, oli Ahlsmanilla suuri hätä mennä kirkkoon hakemaan raha-arkkuansa, jonka hän oli sitä ennen laittanut ja tervannut ulkoa ja sisältä. Tämän hän sai pelastetuksi, mutta kun hänen saappaan pohjansa olivat tervatut, niin ne hänen suureksi harmikseen ehtivät palaa. ”Rahani! Missä se on? Ei pidä kukan tietämän. Mutta Kuolemani jälkeen tulee kaikki Ilmi.” Mutta se ei tullutkaan ilmi. Käteinen raha näet, mikä Ahlsmanin peruista löydettiin nim. 406 mk. 37 p:iä ei ollut paljoakaan suurempi sitä summaa, minkä Fästin isäntä oli edellisenä vuotena hänelle ostamistaan rukiista antanut.” (Soikkeli 1917, 43.)
- [15] Muistitiedossa mainitaan koulumestariin kohdistunut pilkka. Esimerkiksi vuonna 1857 oli eräässä kylässä talonväki häntä pilkannut ja häväissyt. Aikansa kärsittyään oli hän valittanut siitä kirkkoherralle, ja koulu muutettiin toiseen taloon. (Ollila 1949c.)
- [16] ”Kun keisari ei ollut Pietarissa, niin hän ajoi Tsarskoje Seloon junalla, ensi kerran elämänsään tämmöisellä liikeneuvolla. Saapui keisarin linnan luokse, jossa oli tullut häntä eräs herra vastaan, kysyen, mitä hän haki. Kun he eivät toisiansa olleet ymmärtäneet, niin sai hän siinä ovella odottaa, kunnes tulkki oli pian ilmestynyt. Ahlsman oli sanonut,

että hän oli tullut kiittämään siitä että keisari ja majesteetti oli antanut hänelle viran (?) ja kunniamerkin. (Soikkeli 1917, 40; kysymysmerkki Soikkelin.) Vihdin rippikirjassa 1854–1860 on maininta ”Bär medalj för de nyttiga” – jonkin kunnianosoituksen Ahlsman oli siis saanut.

- [17] Järjestettyään itsellensä 50-vuotiskalaasit Ahlsman kirjoitti pettyneenä: ”Sekä ylhäisiä, että Alhaisia oli silloin ollut kuulemassa minun Puhettani. Ja muutamat olit täytetyt Wainon ja Pilkan Hengellä, jotka ei suonet minua olevan Mailmassa. Kuiskuttelivat ja panettelivat minua: Hambaitansa kiristelivät minun päälleni niinkuin Koirat mutta Jumalan Kiitos, ei purret kummingan.” Ahlsmanin muistiinpano on osa sarjaa ”Neuvoja Kirjoitus Konstiin”, jonka numeroita oli kertynyt vuoteen 1852 mennessä kertynyt 537 kappaletta (Soikkeli 1917, 40). Muistiinpanojen nykyinen olinpaikka ei ole tiedossa.
- [18] Kaarlo Rannan kuvauksen mukaan koulumestarin toinen käsi oli hervoton, ja toista jalkaansa hän veti ikään kuin raahaten perässään. ”Kasvot olivat omituisen näköiset, koska toinen silmä oli toista alempana ja suu vinossa.” (Kuusela & Vilppula 1981, 147)
- [19] Anna Kuismenin perustaman *Kansanihmiset ja kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* -verkoston eri alojen tutkijat ovat viimeisen vuosikymmenen aikana tarkastelleet vähän tai ei lainkaan kouluja käyneiden suomalaisten tekstejä sekä laajemmin prosesseja, jotka johtivat suullisesta tai puolikirjallisesta kulttuurista kirjallisten käytäntöjen ja instituutioiden piiriin. Ks. esim. Kauranen 2007, Leino-Kaukiainen 2007, Kuusmin 2010, Mäkinen 2007 sekä *Kynällä kyntäjät* (toim. Laitinen & Mikkola 2013).

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA)

Marttilan seurakunnan arkisto. Rippikirjat. Digitaaliarkisto

Kansalliskirjaston käsikirjoitusosasto

Jacob Ahlsman, *Arimetica Eli Räkningi Kirja, Josa edespannan, Additioni, Multiolation Tabulat, ynnä Additioni, Substractioni, Divisioni Räkningi Esimerkkein kanssa*, 1828

Museovirasto (MV)

Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto (SKS/KIA)

Jacob Ahlsmanin kirje Elias Lönnrotille 25.6.1867. Elias Lönnrotin arkisto, Saapuneet kirjeet

Turun Maakunta-arkisto (TMA)

Turun arkkhiippakunnan tuomiokapitulin arkisto. Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Vihdin emäseurakunta 1827–1850, 1851–1896

Åbo Akademin kirjaston käsikirjoitusosasto

Jacob Ahlsman. Suomen Talousseuran arkisto, D.X.18

Kirjallisuus

Ahlsman, Jacob 1826. *Mitt-Försök till Svenska-Språkets Känedom. Minun-Koetuxeni Ruotsinkielen tundemiseken 1835.* [www-lähde]. Julkaistu Kansalliskirjaston Doria-ko-

- koelmassa < <http://www.doria.fi/handle/10024/93634> > (Luettu 2.2.2014). Alkuperäinen Eeva Kivilaakson hallussa.
- Ahlsman, Jacob 1829–1830. Geografie Eli Tietoja Alkavaisille Edespandu Daniel Djurbergildä Rectori Schoulusa, Jäsenenä Cosmugrafiskan Societetinsa Upsalasa. Kuudenen ylösponon jälkeen Suomexi kääty. Ambulatoriske Paedagogilda Jacob Ahlsmannilda 1830. Julkaistu Kansalliskirjaston Doria-kokoelmassa [www-lähde]. < <https://www.doria.fi/handle/10024/96683> > (Luettu 2.5.2014). Alkuperäinen käsikirjoitus Vihdin Museossa.
- Ahlsman, Jacob 1853. Wihdistä 20 p. Toukok. Suometar 27.5.1853.
- Ahlsman, Jacob 1856a–b. Totuuden Lauseita. Sanomia Turusta 15.7.1856 ja 2.9.1856.
- Ahlsman, Jacob 1858a–b. Koulu ja Sunnuntai-koulu. Sanomia Turusta 7.9.1858 ja 14.9.1858.
- Ahlsman, Jacob 1858c. Jesuksen Kristuksen Sotamies. Turku: J. W. Lillja. Lukemisia Kansalle 85.
- n [Ahlsman, Jacob] 1959a–b. Koulumestarin keskinäinen kanssapuhe A. ja X. välillä. Sanomia Turusta 30.8.1859 ja 6.9.1859.
- Böcker, C., C. 1828. Betänkande om de utaf Kejslerl. Finska Hushållnings-Sällskapet på Ahlmanska donations-fondens bekostnad inrättade Skolor.
- Cygnæus, Gustaf 1897. K. Suomen Talousseura 1797–1897. Toimikunnan toimesta kuvailtu. Turku: Suomen Talousseura.
- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija 2006 (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Halila, Aimo 1949. Suomen kansakoululaitoksen historia. Ensimmäinen osa. Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Hipping, A., J. 1845 [1965]. Vihdin pitäjä. Suom. W. J. P. Hidén. Vihti, Vihti-Seura.
- Hyyrö, Tuula 2011. Alkuopetus kiertokoulusta alakansakouluun. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen Pirkko (toim.), Valistus ja koulupenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: SKS, 327–351.
- Innamaa, Kerttu 1973. Isonvihan ajasta 1960-luvulle. Teoksessa Toini Erkola ym. Paimion historia. Paimio: Paimion kunta.
- Kajanti, Caius 1939. Jacob Ahlsmanin ruotsalais-suomalaisen sanakirjan käsikirjoitus vv:lta 1826–1835. Virittäjä 1939: 254–258.
- Kansan kouluista. Sanomia Turusta 13.7.1858.
- Kauranen, Kaisa 2007. Did writing lead to social mobility? Case studies of ordinary writers in nineteenth-century Finland. Teoksessa Lyons, Martyn (toim.), Ordinary Writings, Personal Narratives: Writing Practices in 19th and early 20th-century Europe. Bern: Peter Lang, 51–68.
- Kauranen, Kaisa 2010. Sivistyksen ihanne torppari Kustaa Braskin elämässä ja teksteissä. Teoksessa Salmi-Niklander, Kirsti, Suodenjoki, Sami & Uusitalo, Taina (toim.), Lukeva ja kirjoittava työläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 48–79.
- Kuismin, Anna 2010. Hänen itsensä kertomana. 1800-luvun kansanihmiset ja oman elämän kirjoitus. Teoksessa Salmi-Niklander, Kirsti, Suodenjoki, Sami & Uusitalo, Taina (toim.), Lukeva ja kirjoittava työläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 21–47.

- Kuismin, Anna 2013b. Aikain muistot ja kokemusten koulut. Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS, 60–97.
- Kuismin, Anna 2014 [tulossa]. Matkalla taivaallisiin häihin. Koulumestari Jacob Ahlsmanin traktaatti vuodelta 1858. Teologinen aikakauskirja.
- Kuparinen, Riitta 2012. Seitsemän veljeksien rippikoulu. Julkaisematon Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma Helsingin yliopiston kirkkohistorian osastossa [www-lähde]. < <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/36530/seitsema.pdf?sequence=1> > (Luettu 7.4.2014).
- Kuusela, Kirsti ja Vilppula, Matti (toim.) 1981. Vihtiläisiä luntterilukui. Kaarlo Rannan muistiinpanoja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laine, Esko M. & Laine, Tuija 2010. Kirkollinen kansanopetus. Teoksessa Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Helsinki: SKS, 258–306.
- Laitinen, Lea & Mikkola, Kati 2013 (toim.). *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Leino-Kaukianen, Pirkko 2007. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen aikakauskirja* 105 (4), 420–443.
- Lönnrot, Elias 1985. Uuden Suomalaisen Wirsikirjan ehdotuksesta. Teoksessa *Valitut teokset* 4, 512–514.
- Miettinen, Tiina 2012. Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun. *Acta Electronica Universitatis Tampensis* 1229 [www-lähde]. < <http://tampub.uta.fi/handle/10024/66932> > (Luettu 7.4.2014).
- Myllyniemi, Seppo 1990. *Vihdin historia 1800–1918. Vihti Venäjän vallan aikana. Vihti: Vihdin kunta*.
- Mäkinen, Ilkka 2007. Kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja* 105 (4), 402–419.
- Nieminen, Pekka, Jacob Ahlsman: kansanopetus elämäntehtävänä [www-lähde]. < <http://www.vihti.fi/palvelut/museo/henkilogalleria/prime100.aspx> > (Luettu 7.4.2014).
- Oja, Aulis J. 1949. *Kosken Tl. seurakunta. Koski T.l.: Kosken T.l. Seurakunta*.
- Oja, Aulis J. 1957. *Karinaisten historia. Karinaisten: Karinaisten kunta ja seurakunta*.
- Ollila, Reino 1945a–c. *Vihdin koulumestari vuosina 1838–1872. Opettajain lehti* 20.7., 26.10. ja 2.11.1945.
- Peltonen, Ulla-Maija & Rahikainen, Marjatta 2010. *Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset. Teoksessa Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle. Toim. Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS, 313–355*.
- Soikkeli, Kaarlo 1917. *Jacob Ahlsman. Länsi-Uudenmaan Kansanopiston toimintakertomus 1897–1917. Opiston kaksikymmenvuotisen toiminnan johdosta julkaisi opiston toveriliitto, 35–45*.
- Somerkivi, Urho 1952. *Bell-Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa. Helsinki: Ota-va*.
- Stark, Laura 2013. *Sanomalehtien maaseutukirjeet. Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.), Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Helsinki: SKS, 145–177*.
- Takala, Lauri 1929. *Suomen evankelisen liikkeen historia I. Esihistoria. Helsinki: Suomen Lutherilainen Evankeliumiyhdistys*.

- Tiimonen, Soili 2001. Valoa kansalle. Luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämisyhtymykset autonomisessa Suomessa 1809–1848. SKHS:n toimituksia 185. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Viinikkala, Lauri 2013. Lastenopettaja vai laulunjohtaja? Mitä Mynämäen lukkarinvaali vuodelta 1769 kertoo talonpoikien suhtautumisesta alkeisopetukseen? *Kasvatus & Aika* 3/2013 [www-lähde] < http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=527 > (Luettu 7.4.2014).
- Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852 [www-lähde]. < <http://matrikkeli.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=11685> > (Luettu 7.4.2014).
- Ylönen, Aulikki 1969. Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865. Pöytyän, Yläneen ja Oripään historiatoimikunta.

Anna Kuismen on yleisen kirjallisuustieteen ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti Helsingin yliopistossa.